

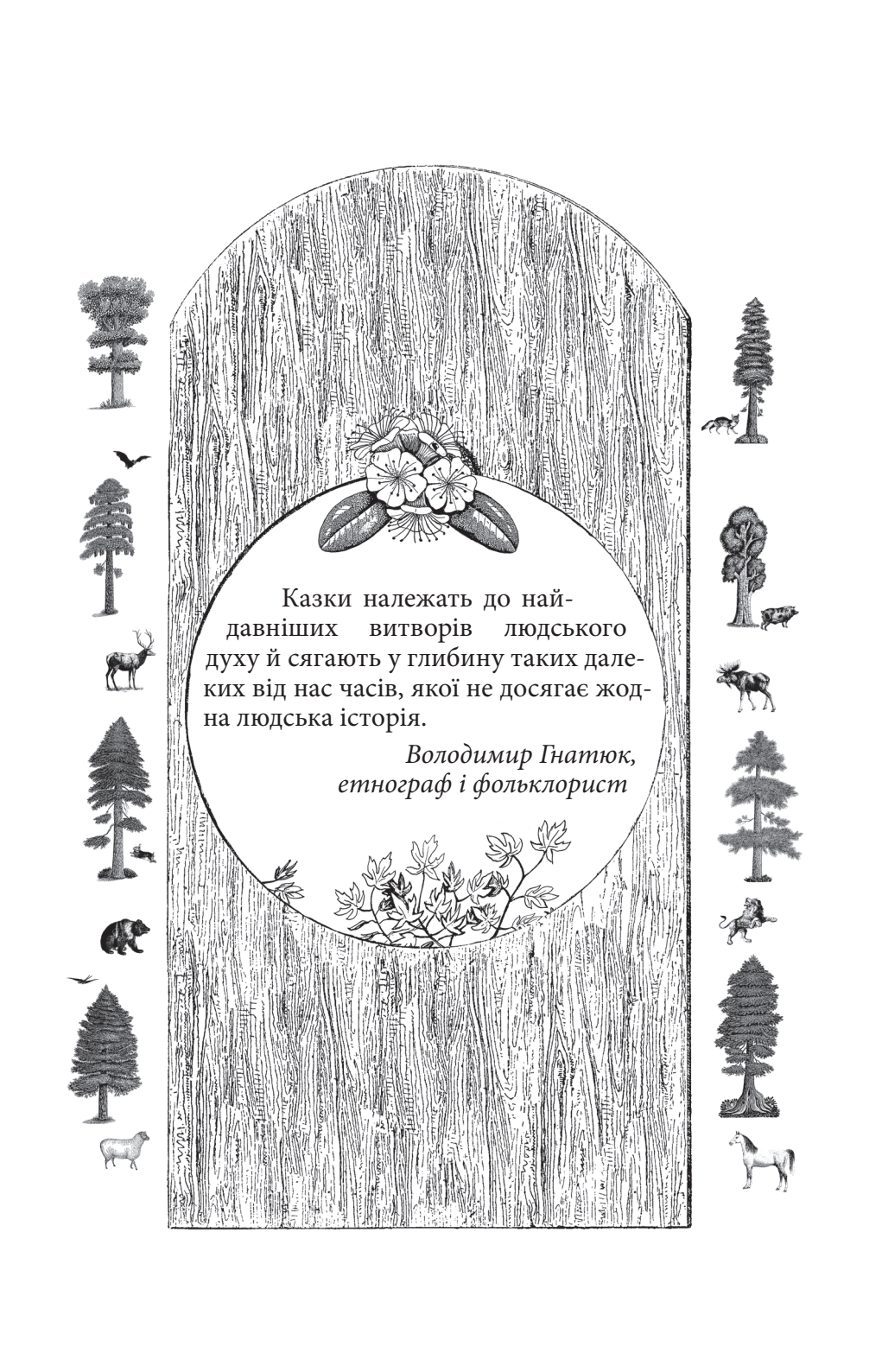

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ

КАЗКИ ПРО ТВАРИН

УКЛАДАЧ
ОЛЕКСІЙ КОНОНЕНКО

Харків
«Фоліо»
2024

Казки належать до най-
давніших витворів людського
духу й сягають у глибину таких дале-
ких від нас часів, якої не досягає жод-
на людська історія.

*Володимир Гнатюк,
етнограф і фольклорист*

ЗВІРІ ЯК ЛЮДИ

Від упорядника

Немає таких країн, де не розказували б казок. А казки — це найперші у світі мандрівниці. Вони простують не тільки від хати до хати, від села до села, від міста до міста — для казок взагалі не існує кордонів. От ніби казка українська, аж раптом вона польська, а там — чеська... Сюжет дуже схожий, лише до іншої місцевості притулений та імена персонажів змінені.

«Казка — це дитинство людства і його мудрість... Мова казки, наче квітуча лука, виграє незліченними барвами, збуджує в душі найглибші почуття. Казки рідних народів дуже близькі й темами, й образами, і навіть сюжетами, але все ж кожна відзначається національним характером, мовним колоритом».

Лідія Дунаєвська

Віддавна людина обожнювала природу, бо земля в людській уяві була матір'ю всього живого. Тваринний і рослинний світ України розмаїтий, людина живе в цьому світі. Саме тому в казці всі тварини, птахи, навіть рослини олюднені.

Кожній тварині приписуються певні риси, притаманні людині: лисиця — хитра, заєць — боягузливий, ведмідь — вайлуватий, недотепний, вовк — хижий, ненаситний, кіт — розумний, кінь — друг, помічник тощо.

Тварини допомагають добрим, чесним, благородним. У казках відобразилися уявлення давніх українців про тварин як зачинателів роду, священних істот — тотемів.

Значний вклад у збереження українського «звірного епосу» зробили фольклористи І. Головацький, П. Куліш, І. Рудченко, П. Чубинський, М. Драгоманова, І. Мунжура, В. Гнатюк, Б. Грінченко, О. Кольберг, М. Левченко та інші.

Слід відзначити, що народні оповідачі, які переказували казки, вносили зміни в казкову традицію. Таке індивідуальне творче начало породило багатоваріантність казкової усної народної творчості. У казкових сюжетах важко визначити «основний варіант» і «похідний варіант».

Укладачі казкових збірок позначають, що казка записана там-то і там-то від такого-то оповідача (такої-то оповідачки). Серж Лифар досить точно вказав, що в кожного танцювального руху був автор. З плином часу ім'я автора забувалося, губилося

в народній пам'яті. Так і з казками. Вони — народні. Усна народна творчість, яка нині занесена на паперові носії. Серія «Українських народних казок» видавництва «Фоліо» має на меті зібрати, зафіксувати, передати вітчизняному читачеві те чимале багатство усної народної творчості, і це аж ніяк не науково-енциклопедичне видання.

Зразки «звіриного епосу» використовували у своїй творчості Ф. Прокопович, Г. Сковорода, Марко Вовчок, Леся Українка, Ю. Федькович, М. Загірна, М. Коцюбинський, О. Турянський, О. Олесь, Дніпрова Чайка, М. Трублаїні, О. Іваненко, Н. Забіла, М. Пригара, Г. Бойко; поети-байкарі Є. Гребінка, П. Гулак-Артемовський, Л. Глібов, С. Руданський, П. Глазовий.

Найвагоміший внесок у розвиток української літературної казки зробив Іван Франко збіркою казок «Коли ще звірі говорили» та славнозвісною віршованою казкою-поемою «Лис Микита». Іван Якович особливо наголошував на алегоричності образів народних казок «звіриного епосу».

У серії не виокремлені дитячі казки. Річ у тім, що в казках з часом широко утвердився дидактичний струмінь.

«Багато казок в народній педагогіці зазнали значних переробок. Пристосовуючи казку до сприйняття її дітьми, народні оповідачі скорочували сюжети, акцентували на найхарактерніших моментах події, вводили до неї нові образи, удосконалювали художню форму, всіляко дбаю-

чи про те, щоб зробити твори якомога цікавішими й доступними для дітвори. Так виникло чимало суто дитячих казок, однією з характерних рис яких була надзвичайно досконала художня форма».

Іван Березовський

Українські казки для дітей «Рукавичка», «Колобок», «Коза-дереза», «Котик і Півник», «Пан Коцький», які стали окрасою казкового епосу, народжені з давніх казок для дорослих.

«Слід завжди мати на увазі, що дитячі казки не завжди вийшли з усного джерела, а часто зі шкільної хрестоматії».

О. Никифоров

Казки про тварин, птахів та рослинний світ, які з часом наповнились алегоричним змістом, сягають сивої давнини, значною мірою відбиваючи анімістичні уявлення людей первісної доби.

Олексій Кононенко

ЯК МИРНІ ЗВІРІ ВОВКІВ ПЕРЕМОГЛИ

В одному лісі колись давно розвелася сила-силенна вовків. Блукали вони цілими зграями, накидалися на мирних і тихих звірів, пожирали всіх, хто не встигав від них утекти. Надибають зайця — з'їдять, трапляється їм олень чи коза дика — теж розтерзають. Чим далі, тим більше лютували вовки, нікого не минали, нікого не милували. Усі тварини прагнули сховатися від них — хто в кущах, хто в ярах, хто в гущавині дерев, та ніщо їм не допомагало. Здавалося, немає порятунку від вовків! Хижаки блукали скрізь і всюди, від їхнього виття аж ліс двигтів.

Зрештою, зрозуміли мирні звірі, що коли далі так піде, вовки з'їдять їх усіх до одного. Зібралися вони на раду та вирішили боронитися. Та так боронитися, щоб вигнати вовків із лісу.

— Куди нам проти вовків?! — виступив заєць. — Слабенькі ми, подужають вони нас...

Усі звірі замовкли, задумались.

— Ні! — заперечив олень. — Не слабенькі. Якщо всі олені зберуться до гурту й дружно битимуться з вовками, перемога буде на нашому боці.

— І в нас роги гострі, — сказали дикі кози. — Ми станемо поруч з оленями проти ненависних хижаків.

— Ми теж битимемося з вовками, — загули бджоли, — ми хоч і маленькі, та в нас гострі жала.

Отож усі мирні звірі на раді вирішили оголосити війну вовкам.

Заєць слухав їх, слухав, а серце в нього від страху ледь не вискакує. Нарешті схилив він свої довгі вуха на бік і каже:

— Не наважуся я битися з вовками, немає в мене ні рогів, ні копит, ні гострого жала. Є в мене бистрі ноги. Покладуся на них — врятуюся.

Олень йому каже:

— Що правда, то правда. Немає в тебе ні рогів, ні копит, ні гострого жала. Зате бігаєш ти швидше від усіх. Будеш розвідником. Розвідаєш, де вовки в зграї збираються, повідомиш — нам буде простіше і напасити, і боронитися.

— Не буду я розвідником, — каже заєць. — Ви собі бийтеся, а моя хата скраю.

— Боягуз ти й страхополох, — кинув йому олень.

Та заєць того вже не чув, бо стрімголов помчав у гущавину й там сховався.

Почалася війна мирних звірів із сіроманцями. Гук, ревище, виття, тріск — луна по лісу йде. Один заєць в кущах лежить і тремтить.

Кілька днів і ночей точився запеклий бій. Багато мирних звірів загинуло — розтерзали їх вовки. Зате й чимало вовків полягло з розпоротими черевами, з проломленими головами. Урешті мирні звірі перемогли. Повтікали вовки хто куди. А один вовк сховався в тих самих кущах, де сидів заєць-боягуз. Побачив заєць, що вовк до нього підкрадається, почав його благати:

— Не їж мене, вовчику-братику, я вовкам щирий друг. Мирні звірі хотіли мене взяти на службу розвідником, але я відмовився воювати проти вас.

— А чому ж ти нас не попередив, чому не прийшов нам на допомогу? — запитав вовк.

— Моя хата скраю, — затремтів ще більше заєць.

А вовк підібрався близенько:

— Якщо ти нам не допоміг, отже, ти нам ворог, — кинувся на зайця та й з'їв його.

А на дереві над ними сиділа сорока й усе те бачила.

Тим часом мирні звірі зібралися на галявині святкувати свою перемогу. Олень-ватажок, найдужчий і найхоробріший, виступив наперед і сказав:

— Ми перемогли вовків, вигнали їх з нашого лісу. Віднині кожен з нас може вільно ходити в лісі, куди тільки заманеться. Вовки вже не нападуть. Нелегко нам далася ця перемога, зате здобули ми собі цілковиту свободу й безпеку. І не тільки собі, а й діткам нашим. Усі, хто бився з вовками, хай радіє й веселиться!

Оглянув олень усіх мирних звірів і не побачив серед них зайця. Здивувався він і запитую:

— А де ж заєць, який завдяки ногам врятуватися мав?

Тут сорока й розповіла мирним звірям усе, що бачила.

— Так буде з усіма, хто дбає лише про власну шкуру, — мовив олень. — Якби всі ми були, як той заєць, нас спіткало б таке саме лихо. Ніхто з нас не може битися з вовками сам на сам. Та коли ми всі збираємося разом — сила наша в гурті велика. Хай же ніхто з нас ніколи не відступається від гурту.

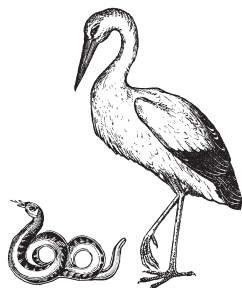
Відтоді в лісі настав мир і спокій. Жоден хижак не наважується туди носа свого показати. А про зайця-боягуза ніхто й не згадує.

ПРО ЛЕЛЕКУ

Колись, у незапам'ятні часи, лелека був людиною. Тому лелеки й оселяються поблизу людського житла. А люди всіляко оберігають цього птаха, не завдають йому шкоди.

У ті часи люди звернулися до Цариці-Природи, щоб вона винищила на землі всіх гадюк, бо тієї нечисті розвелось занадто, і шкодила вона і людям, і тваринам.

Зібрала Цариця-Природа всю нечисть в одному місці, скинула

гадюччя у великий кошик, щільно закрила кришкою. Покликала довгоногого цибатого чоловіка й наказала йому закинути той кошик у найглибшу трясовину, щоб нечисть там згинула.

— Дивись же, — суворо сказала Цариця-Природа, — не відчиняй кошика. Відчиниш — каятимешся все життя.

Чоловік одягнув нову білу сорочку, чорну свитку святкову, взяв важкий кошик і пішов. Несе й чує — щось у кошику ворухиться повзає, сичить. Змалку чоловік цікавий був до всього навколишнього, скрізь пхав свого довгого носа. Дійшов до болота, поставив кошик на землю. І так йому хочеться хоч одним оком подивитися, що ж там усередині. Роззирнувся навколо — нікого поблизу немає. Обережно відсунув кришку, щоб лиш невелика щілина була, а гадюччя через неї — шмиг, шмиг, та й розповзлося на всі боки. Один тільки слимак зі своєю хаткою на спині залишився в кошику. До кошика він потрапив випадково, та й утекти йому було важко. Пожалів слимака чоловік, відпустив — що вже було робити. Пожбував порожнього кошика в трясовину й побрів з опущеною головою до Цариці-Природи.

Коли прийшов, то одразу признався, що гадюччя розповзлося в усі боки.

— Не чіпав би ти кошика, не знімав би кришку! — гнівно мовила Цариця-Природа. — А тепер іди, збирай ту нечисть. Сам не збереш, і діти твої збиратимуть, і внуки. — І перетворила чоловіка на птаха. Так з'явився перший лелека.

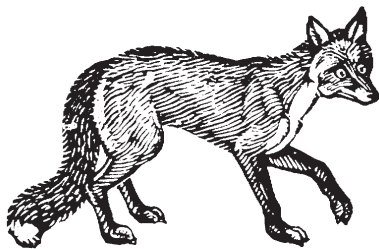

Відтоді ходить цибатий лелека у своїй білій сорочці й чорній свитці з ранку до вечора луками й болютами, збирає випущених його пращуром гадів, виконує волю Цариці-Природи. Та й жаб не минає, бо вони першими з кошика вистрибнули, ще й почали глузувати з нього, кумом жартівливо називати:

— Кум-куме, збирати нас, нумо! Квак-квак, про-стак чи мудрак?

ЛИСИЧКА-СЕСТРИЧКА ТА ВОБК-ПАНИБРАТ

Як була собі лисичка. Зробила вона хатку, та й живе. Аж холодно стало. Лисичка замерзла та й побігла в село вогню добувати, щоб піч топити. Прибігає до однієї баби й каже:

— Здорові були, бабусю! З неділею... Позичте мені вогню, я вам відроблю.

— Добре, — каже бабця, — лисичко-сестричко. Сідай, погрійся трохи, я пиріжечки повибираю з печі!

А баба макові пиріжки пекла. От вибирає вона пиріжки та на столі кладе, щоб прохололи. А лисичка підгледіла — та за пиріг, та з хати... Виїла мачок зсередини, а туди напхала сміттячко, стулила та й біжить.

От біжить, а хлопці телят женуть до води.

— Здорові були, хлопці!

— Здорова будь, лисичко-сестричко!

— Поміняйте мені бичка-третячка за маковий пиріжок!

— Добре, — кажуть.

— Тільки тепер не їжте, а як я вибіжу з села, то тоді.

От помінялися, лисичка за бичка — та в ліс... А хлопці до пиріжка — аж там сміттячко...

Прибігла лисичка до своєї хатки, вирубала дерево, зробила санки, запрягла бичка і їде.

Аж біжить вовк:

— Здорова будь, лисичко-сестричко!

— І ти не хворій, вовчику-братику!

— Де ти взяла бичка-третячка та санки?

— Заробила та зробила собі!

— Підвези ж, — каже, — мене, лисичко-сестричко.

— Е, куди я тебе візьму? Ти мені й санки поламаєш!

— Ні, — каже, — я тільки одну ніжку покладу.

— Ну, клади!

Від'їхали вони трохи, вовк і каже:

— Покладу я, лисичко-сестричко, й другу ніжку!

— Е, вовчику-братику, ти мені й санки поламаєш!

— Ні, — каже, — не поламаю!

— Ну, клади!

Вовк і поклав.

Їдуть, їдуть, коли щось — трісь.

— Е, вовчику-братику, ти мені вже санки ламаєш!

— Ні лисичко-сестричко, то я горішок розкусив.

— Ну, дивись!

Їдуть далі.

— Покладу я, лисичко-сестричко, й третю ніжку! —
каже вовк.

— Куди ти покладеш? Санки поламаєш — чим
я тоді дрівець привезу?

— Ні, — каже, — не поламаю.

— Клади вже.

Вовк поклав і третю ногу.

Коли це — трісь!

— Ой лихо! — каже лисичка. — Іди собі геть, вов-
чику, ти мені зовсім санки розламаєш!

— Ні, то я горішок розкусив!

— Дай же й мені.

— Немає, — каже, — останній був!..

Їдуть собі та їдуть, вовчик і каже:

— Сяду я зовсім, лисичко!

— Куди ти сядеш, вовчику-братику? Санки геть
розваляться!

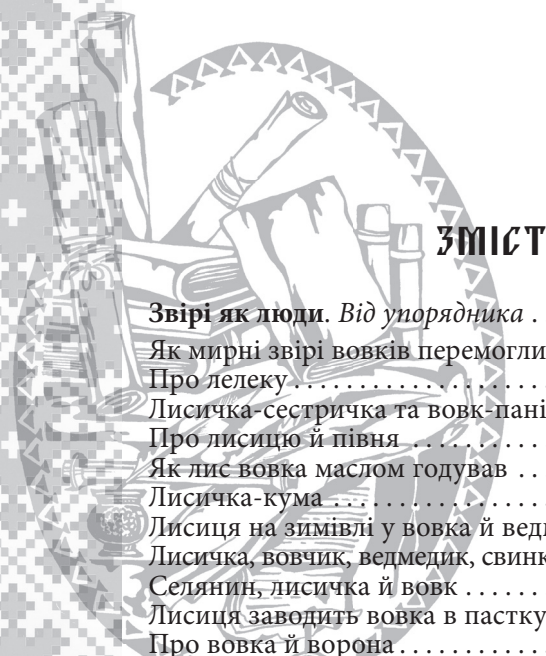
— Я помаленьку.

— Ну, дивись!

От вовчик тільки сів — санки так і розвалилися...

Лисичка тоді як взялася його лаяти! Лаяла-лаяла
та й каже:

— Піди ж, сякий-такий син, дрівець нарубай,
і санки вирубай та й тягни сюди!

ЗМІСТ

Звірі як люди. Від упорядника	4
Як мирні звірі вовків перемогли	8
Про лелеку	11
Лисичка-сестричка та вовк-панібрат	13
Про лисицю й півня	18
Як лис вовка маслом годував	19
Лисичка-кума	20
Лисиця на зимівлі у вовка й ведмедя	23
Лисичка, вовчик, ведмедик, свинка і зайчик	28
Селянин, лисичка й вовк	31
Лисиця заводить вовка в пастку	32
Про вовка й ворона	34
Ведмежий суд	36
Звірі в ямі	38
Лисиця й козел	41
Як звірі царя обирали	42
Кожух для вовка	59
Помста лиса	60
Хворий лев	62
Обдурена ворона	65
Лисичка-суддя	66
Хитрий півень	68
Лисичка, котик і півник	70
Кіт, кріт, курочка й лисиця	73
Як лис у баби курку вкрав	80
Лисиця й тетерук	81
Лис і когут	82
Лисиця й виноград	83
Тхір і лис	84
Як щур лиса з цапом розсудив	85
Лисичка й глечик	87
Хитрий заєць	88
Нещасний заєць	90
Чому зайці сірі	92

Сніг і заєць	94
Ведмідь і черв'як	95
Школярська наука	96
Лев і мишеня	98
Лев і комарі	99
Яка білочка допомогла ведмедеві	102
Бджоли й ведмідь	103
Як кролики покарали орла	103
Журавель і невдячний вовк	104
Як їжак лисицю обдурив	105
Як загинув олень	108
Хитрий їжак	110
Оборона їжака	112
Сірко	113
Війна пса з вовком	116
Пан Коцький	118
Лисиця, що мала мішок хитрощів, і кіт	121
Нарікання лисиці	123
Дві білки	123
Дві мишки	126
Про маленького зайчика	126
Мишача рада	128
Нерозумне кошеня	129
Осел з підковою	130
Як псові очі посоловіли	134
Куций вовк	136
Як вовка дурили	137
Два вовки	141
Вовк і собака	142
Вовк і вовчиця	143
Вовк і семеро козенят	145
Вовк та ягня	148
Вовк і вогонь	151
Козел і баран	152
Як цап сам себе обдурив	154
Як цап хизувався перед бараном	155
Кіт, цап і баран	156
Як звірі втікали від зими	160
Як музику звірі за брехню покарали	165
Лисиця, ведмідь та орач	167
Як вовк хотів з'їсти чоловіка	169

Лев і пролев	170
Про чоловіка та ведмедя бурмила	176
Солом'яний бичок	178
Ведмідь і селянин	182
Ворожнеча вовка, собаки, kota й миші	185
Кіт і собака	186
Розмова собаки з кішкою	187
Як собака знайшов собі господаря	189
Кінь і собака	192
Зажерливий пес	195
Учений пес	195
Два цапи	199
Невчасний жаль	200
Про цапа та дурну вівцю	201
Про вівцю й дурного цапа	202
Як дід тхора побив	204
Про козу-дерезу	206
Розумний кіт	210
Пташина мова	213
Як птахи обирали собі царя	217
Як звірі від мисливців ховаються	218
Як журавель лисичку лігати вчив	221
Дід, баба та курочка ряба	223
Зайчик та бадилінка	227
Казка про дідового півника та бабину курочку	230
Про пихату качку	234
Не випусти рака з рота	236
Як журавель сватав чаплю	236
Горобець	238
Чапля, черепаха та рак	238
Лебідь, щука та рак	241
Олень, черепаха й тетерук	243
Як кінь став свійською твариною	244
Про півня й лиса	247
В'юнець-молодець	250
Про лисицю й рака	251
Казка про молоду рибку й пана боба	253
Мурашка й голуб	254
Жаба та віл	256
Муха-орачка	256
Ведмідь і бджола	257

Про вужа	260
Як зайці взимку стали білими	262
Міцна дружба	266
Про лисицю, черепаху й мурашу	268
Комар та овід	271
Справедливий вуж	272
Мурашка і коник-стрибунець	273
Як горобець помстився лисові	274
Півник і двоє мишенят	277
Як по-різному миються тварини	280
Орел і кріт	282
Ворона й гадюка	283
Клята коза	286
Бусол і жаба	287
Ластівка й горобець	288
Паперовий сокіл і метелик	289
Свиня та кібець	290
Лисиця з лисенятами та ледар Нехайло	291
Сокіл і зозуля	292
Дві білки й лисиця	294
Козина хатка	296
Як звірі хвости вибирали	299
Сом	300
Орел, ворона та пастух	301
Плодівник	302
Хитра коза	305
Чорний кіт і мишачий король	307
Довгі вуха	310
Муха та павук	312
Вовча обіцянка	313
Лиска та горобець	315
Чому в ластівки хвіст, мов ріжки	316
Коник-стрибунець	318
Лисичка та журавель	320
Як жаба в Бога дощу просила	322
Сова	325
Як їжачок дівча з лісу вивів	327
Вовк і безпритульний чоловік	329
Чому кінь озирається, коли п'є	330
Нерозумний вовк	331
Як заєць врятував вівцю	332

Миша й осел	334
Курка й летюча миша	336
Як миші пили молоко	338
Лісова пригода	339
Не силою, а розумом	341
Як ведмідь залишився без хвоста	342
Звідки в бурундука на спині смуги	344
Про що кує зозуля	345
Про трьох братів і кішку	346
Про лисицю та яструба	352
Кара для вовка	352
Змагання вола з конем	354
Бичок і вовки	356
Як лисиця бідному парубку царівну висватала	361
Як заєць сповідався	365
Як заєць розсудив	367
Як журавель учив черепаха літати	374
Півник і жоренце	376
Як лисиця ночувала в людей	379
Лисиця, вовк і ведмідь	382
Ведмідь, вовк, лисиця й кабан	384
Осел, лисиця та вовк	387
Чому в лебедя дзьоб і лапи чорні	388
Чому ведмідь узимку спить	389
Чому борсук і лисиця в норах живуть	390
Про білу гадюку й хлопця-сироту	394
Кіт Тимофій	396
Дятел, лисиця й ворона	405
Муха-співуха	408
Як курочка півника врятувала	409
Бадиліна й горобець	412
Як птахи вогонь людям добували	415
Лебідь і гуси	416
Мова тварин	418
Про пса й вовка	420
Пташиний король	422
Як заєць із морозом посперечався	424
Звідки зозуля взялася	426
Як горобець квас готував	433
Чому в зайця довгі вуха	436
Як кажан війни уникнув	438